

Maria Jarosz, Instytut Studiów Politycznych PAN
Marek W. Kozak, EUROREG UW

Eksplozja nierówności?

Seminarium EUROREG 22.10.2015

Główne cele i założenia

- prezentacja niektórych wątków książki;
- nierówności podlegają różnicowaniu i rozwojowi poziomemu, nie pionowemu, a w wielu przypadkach tradycyjne nierówności np. mierzone GINI'm zwolna maleją. Ale pojawiają się nowe, właściwe współczesności, nierówności. W tym sensie można mówić o eksplozji różnych nierówności.
- ani w książce, ani tu nie zamierzamy przedstawić całego zestawu nierówności, a tylko te uznawane za ważne. Przynajmniej dla nas. A to też z powodu, że przyczyny i przejawy nierówności są często w sposób złożony wymieszane i powiązane.

Nierówności ogólnie

- Zmieniają się przy przejściu z ery przemysłowej do poprzemysłowej.
- Polski (PKB) powstaje głównie w usługach (ponad 60%), przemyśle i budownictwie (niewiele ponad 30%) i rolnictwie (3-4%). Jesteśmy w gospodarce postindustrialnej.
- Typowa Mertonowska sytuacja *lock-in* (zakotwiczenia – Zaucha i inn . 2014; regresja kulturowa - Hryniewicz 2004), czyli mentalnego uwięźnięcia w starych rozwiązaniach, nie pasujących do współczesności (nowej ery).
- Zmiany w sferze realnej zachodzą szybciej, niż dostosowania mentalne. Stąd w praktyce polityki spójności częste zamiany celów złożonych na cele proste do wykonania (np. wydanie środków, zamiast osiągnięcia celów; remont lub modernizacja zamiast rewitalizacji; remont zamiast produktów turystyki i kultury; budowa parków technologicznych zamiast tworzenia zespołów innowacyjnych). Generalnie: silna preferencja dla infrastruktury technicznej przy niskiej umiejętności rozwoju tzw. miękkich czynników, jak instytucje, kultura, kapitał ludzki i społeczny etc.
- 2,2 mln „czasowych” migrantów (GUS 2013) nie wyjechało z poczucia braku infrastruktury, ale niedorozwoju czynników miękkich (szans stabilizacji, bezpieczeństwa socjalnego, wsparcia państwa).

Zróżnicowania terytorialne: główne problemy

- Cechą szczególną zróżnicowań jest to, że operuje się na ogół kilkoma tylko wskaźnikami (bezrobocie; PKB, dostępność), nie wskazując na skutki wyboru metody (np. standard wymiany czy PPS w przypadku PKB), a często posługując się danymi sprzed około 3-4 lat (PKB z 2011r). Tymczasem metoda mierzenia ma wielki wpływ na wynik (ocenę stanu).
- Po drugie, znaczenie względne różnych czynników ulega zmianie w czasie: np. wykluczenie cyfrowe, determinujące inne formy wykluczenia i przeciwdziałania im (radzenia sobie).
- Po trzecie, pod wieloma względami przodujemy, ale nie pod wszystkimi. Są kraje zamożniejsze, mniej zróżnicowane, dynamicznie wchodzące w kryzys i równie dynamicznie wychodzące etc.

Stary i nowy paradygmat rozwoju

- Czy jako społeczeństwo akceptujemy fakt, że już nie przemysł ani infrastruktura techniczna czynią rozwój?
- Że infrastruktura jest warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym rozwoju? Że jest konieczna jedynie tam, gdzie jej brak stanowi przeszkodę (wąskie gardło) rozwoju?
- Że postęp zależy głównie od miękkich czynników (wykształcenie, kapitał ludzki i społeczny, innowacja, konkurencyjność, badania i rozwój etc).
- Na B+R wydajemy 0,7% PKB, przy średniej unijnej 2,0%. Co gorsza, wielkość wydatków nie musi się przekładać na postęp: liczy się struktura i jakość.

Stary i nowy paradygmat rozwoju c.d.

- Ukrywanie liczby ludności w Polsce. Już nie 38,5 ale 36,3 mln. Demografia zaczyna być kluczowym problemem.
- Od 25 lat Polska jest liderem Europy Środkowo-Wschodniej. W ostatnich 10 latach notowana jest wysoko, ale bywają kraje o większej dynamice. I to wcale nie dzięki tylko członkostwu w UE.
- Mimo podwojenia dochodów, w Polsce obserwujemy konwergencję z regionami UE i dywergencję w kraju. Ponad średnią krajową są tylko 3 dynamiczne woj.: mazowieckie, dolnośląskie i wielkopolskie się stale rozwijają. Śląskie jest zamożne, ale się nie rozwija.
- Struktura dochodu: w każdym woj. sektor I (rolnictwo) jest 15-17 razy mniej wydajne niż usługi. To trwała cecha.
- Pomiar zróżnicowań dochodowych: z reguły GINI na poziomie państwa (nie regionów): znacznie niższe niż np. w USA, ale nadal powoli maleją do średniej UE (ok. 30/100).

Kapitał ludzki i społeczny

- Kształcenie ważnym czynnikiem transformacji, włączającym Polskę do grona państw inwestujących w edukację. Pisa efekty: w matematyce świetnie, ale nie w rozwiązywaniu problemów. Kształcimy ludzi, ale nie tworzymy im odpowiednich miejsc pracy.
- Kapitał społeczny: trudno o dobór wskaźników. Najczęściej zaufanie do obcych, przynależność do NGO, udział w wyborach. Pod każdym względem Polska zajmuje ostatnie pozycje w UE. Czy bez zaufania można robić interesy w gospodarce? Podobno tracimy 13% PKB.
- Społeczeństwo informacyjne. Początkowo zróżnicowanie wynikało z odmienności w dostępie, dziś raczej się mówi o sposobach korzystania z internetu (zabawa czy wykorzystywanie dla potrzeb życiowych i zawodowych?). Zaczyna się liczyć jakość: państwo gwarantuje budowę sieci o przesył 30 Mb, podczas gdy sieci komercyjne ponad 300 Mb.

Innowacyjność i konkurencyjność

- Niewiele (0.8% PKB wobec 2,0% średnio w UE) wydajemy na B+R uznawane za podstawę innowacyjności. Duże zróżnicowania międzyregionalne: najwięcej w mazowieckim i małopolskim, najmniej w lubuskim, opolskim. Wydatki na B+R nie muszą oznaczać wysokiej innowacyjności, jeśli nie wydaje się na ludzi...
- Spada liczba przedsiębiorstw wprowadzających na rynek produkty innowacyjne.
- Patenty do EPO: Polska 469 wniosków, Niemcy 22 766. To nie określa wprost innowacyjności, ale pokazuje różnice potencjału. Małopolskie wydaje dość dużo, ale nie należy do bogatych regionów. ⁸

Kultura i instytucje

Ważne i powiązane czynniki. (Weber: etyka protestantyzmu; Landes; Huntington, Harrison: kultura ma znaczenie). Ale kultura funkcjonowania, nie wyłącznie kultura wysoka.

Nakłady na kulturę (jak i na B+R czy turystykę) idą głównie na infrastrukturę techniczną. Teoretycznie różnice terytorialne nie powinny być szczególnie duże, ale jednak jakość rządzenia jest inna: lepsza w dolnośląskim, śląskim i mazowieckim, gorsza w opolskim i warmińsko-mazurskim.

Regionalny rynek pracy

- Bezrobocie - kluczowy problem społeczny. Ale jak liczony? Czy bezrobotnym jest osoba tylko zarejestrowana, czy pozbawiona pracy i aktywnie jej poszukująca (BAEL)? W tym drugim przypadku bezrobocie jest znacznie niższe w Polsce (w warmińsko-mazurskim dwukrotnie). Co jest ważniejsze dla rozwoju (zatem i zamożności): ile osób nie ma pracy czy ile pracuje? Nic dziwnego, że UE oczekuje, że zatrudnienie wzrośnie do 75%. A dlaczego ponad 2 mln ludzi emigrowały po akcesji?
- Zmiana polityki spójności 2014-2020 to odejście od starego paradygmatu: redukcja nakładów na infrastrukturę, wzrost nakładów na miękkie czynniki rozwoju, warunki mikro i makro dostępu do środków.

Dziedziczenie statusu

Dziedziczenie statusu to zjawisko powszechnie znane. W Polsce odmienne od Zachodu

Koncentracja niskiego dochodu na obszarach wiejskich (dawne PGR; rozdrobnione rolnictwo), nie w dzielnicach miast (choć i to się zdarza).

Juwenalizacja biedy: wiele dzieci cierpi biedę.

Mimo wszystko dziedziczenie **wykształcenia** jako główny czynnik. Na znaczeniu nabiera coraz bardziej jakość kształcenia.

Wykluczenie: życie poza nawiasem praw i przywilejów społecznych

Obszary wykluczenia: związane ze zdrowiem (i wiekiem), polityką, pochodzeniem, socjalno-gospodarcze (bieda, bezrobocie). Nadto nowe: cyfrowe, które współcześnie stopniowo pogłębia pozostałe, a w przypadku wykluczonych często uzależnia od innych.

Socjalne i ekonomiczne (bieda i bezrobocie)

- Socjalne wykluczenie (jak każde: niedobrowolne nieuczestnictwo w życiu społecznym) wiąże się głównie z biedą, która utrudnia, a czasem wyklucza udział w życiu społeczeństwa.
- Główny czynnik wpływający na biedę to bezrobocie, skutkujące narastaniem biedy. W ujęciu najszerszym utrwała się wyraźnie podział na wygranych i przegranych transformacji, beneficjentów i ponoszących koszty zmian społeczno-gospodarczych. Wydaje się, że w okresie ostatnich 25 lat niezakończonych transformacji niesłusznie założono, że wolność to zarazem solidarność i powodzenie. Nie dla wszystkich! Co gorsza, po latach wykluczenie związane z biedą (zresztą wieloczynnikową) ma tendencje do dziedziczenia, tworzenia trwałych enklaw grupowych i terytorialnych. Ważnym czynnikiem dla tych obszarów jest długotrwałe bezrobocie.
- Statystycznie rzecz biorąc, zamożność społeczeństwa rośnie szybko. Współczynnik GINI-ego pokazuje spłaszczanie różnicowań dochodowych. Zarazem nietrudno zaobserwować wzrost różnicowań. Wcale nie statystycznych. Za to zależnych głęboko od czynników instytucjonalnych.

Wykluczenie polityczne

Prowadzi do podziału społeczeństwa na kilka grup (elektorat PO, PiS, antysystemowców-antypaństwowców; ludzi obrażonych na państwo). W dużym stopniu postawy polityczne wyznaczane są przez rozumienie historii. Skrajny wymiar wykluczenia politycznego wiąże się z niekończącą się lustracją (formalnie zakazaną w 20-leciu międzywojennym). W wydaniu Orwellowskim: jedyne świadectwo uczciwości nie daje życie, ale instytucja, dla której jedynym świadectwem prawdy są zapiski funkcjonariuszy dawnego, zwalczanego systemu. Czy prawda o AK jest w archiwach gestapo?

Wykluczenie etniczne: zaskakująco narastające

Dlaczego wykluczani są „obcy” lub nasi, ale „nieprawdziwi” mieszkańcy? Bo idealnie nadają się na kozły ofiarne, wyjaśnienie niepowodzenia „prawdziwych” Polaków. Tak było po 1945r, po 1989r. Zaostrza się w wyniku publicznych oskarżeń o zagrożenie dla społeczeństwa wynikające z nasilenia migracji w ostatnich latach (uchodźców z obszarów wojny, migrantów ekonomicznych). Wyraźnie znaczenie mają tu poglądy polityczne, determinujące skłonność do inkluzji (włączenia). Czy jesteśmy gotowi na migrację z Bliskiego Wschodu i Afryki?

Samobójstwo: wykluczenie z życia

Zamiast wstępu: wykształcenie przedłuża życie – niski status społeczny ogranicza dostęp do np. medycyny.

Socjologia jako najpełniejsze źródło analiz (od Durkheima: samobójstwa jako wskaźnik dezintegracji społecznej). Samobójstwo jest wynikiem oddziaływania wielu czynników.

Religia chroni i nie: najrzadziej samobójstwa wśród żydów, katolików etc. – ale ostatnio wskaźniki rosną. W Polsce w ciągu 60 lat co najmniej trzykrotnie. Spadają, gdy rośnie nadzieja – np. w 1981 o 35%. Mocno to dowodzi społecznego podłoża: chorych ani ubogich wtedy nie ubyło....

Nagła zmiana stanu cywilnego sprzyja samobójstwu (przykład).

Płeć jest ważna: mężczyźni skuteczniej popełniają samobójstwa, kobiety czynią więcej nieudanych prób. Ale różnice płci to także efekt kultury, zmiany zachowań, sytuacja gospodarcza, mająca wpływ na tracących w wyniku transformacji/kryzysu. Także lepiej sytuowanych.

Czy Polki są silniejsze od Polaków?

Wybrane wnioski

- Nierówności nie ubywa, pojawiają się nowe.
- Różnice ilościowe tracą jednak na znaczeniu, zyskują zaś jakościowe.
- Struktura jest mieszana: obejmuje zarówno tradycyjne czynniki, jak i nowe, np. związane z B+R czy wykorzystaniem internetu.
- Nierówności nie przestaną nam towarzyszyć, bo wiele jest czynników je wywołujących. Niektóre stare odchodzą. GUS przestał wreszcie liczyć uliczne ujęcia wody (tzw. abisyunki), a jeszcze nie w pełni mierzy konkurencyjność czy kapitał społeczny. Stąd i tytuł książki.
- Nie omówiliśmy wszystkich form nierówności, jedynie niektóre. Mamy nadzieję, że przegląd ten dowiódł, jak ważne i jak zmienne potrafią być nierówności jako przedmiot badania.

Dziękujemy za uwagę!

Maria Jarosz

Marek W. Kozak

„Eksplozja nierówności?”

Instytut Studiów Politycznych PAN i Oficyna
Naukowa, Warszawa, 2015